

رویکردی فقهی - تربیتی به فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی در نظام خانواده

قاسم علیزاده - راشدی (افغانستان)^۱، دکتر محمودرضا محمد دوست (ایران)^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۰/۱۴

چکیده

نظام خانواده که یکی از اساسی‌ترین ارکان جامعه است، تکالیف فقهی، تربیتی خاصی را برای والدین نسبت به فرزندان و هم‌چنین فرزندان نسبت به والدین تعریف کرده است، فراگیری ارتباطات مجازی، ضمن تسریع و تسهیل در فرصت تبادلات فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، مناسبات حقیقی اغلب جوامع مخصوصاً اعضای خانواده‌ها را دچار چالش‌های جدیدی کرده است؛ به گونه‌ای که گاهی نسل جدید در مواجهه با تهدیدات بی‌شمار این فضا بی‌دفاع مانده‌اند. عمل به رهنمودهای دین مبین اسلام مخصوصاً تقویت ارزش‌های اخلاقی، افزایش آگاهی در عرصه فناوری اطلاعات و ارتباطات و الزام نهادهای نظارتی بر حسن اجرای قانون جامع‌الاطراف سبب خواهد شد خانواده‌ها ضمن بهره‌مندی از حداکثر مزیت‌های موجود در این عرصه زیربنایی، در مقابل تهدیدهای موجود استقامت و پایداری نمایند. با توجه به اهمیت این مسئله، پژوهش حاضر که با روش تحقیق کیفی از نوع مطالعات توصیفی - تحلیلی تنظیم شده، با رویکردی فقهی - تربیتی به بررسی و تبیین فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی در نظام خانواده پرداخته است.

واژگان کلیدی: نظام خانواده، رویکرد فقهی - تربیتی، فضای مجازی، فرصت‌ها و تهدیدها

۱. دانشجوی کارشناسی گروه فقه و اصول، دانشکده معارف اسلامی و مطالعات زنان، جامعة المصطفی ﷺ

العالمیة، دانشگاه مجازی المصطفی ﷺ، قم، ایران، wrghjtejjytj00@gmail.com (نویسنده مسئول)

۲. مدرس گروه فقه و اصول، دانشکده فقه خانواده، جامعة المصطفی ﷺ، العالمیة، دانشگاه مجازی

المصطفی ﷺ، قم، ایران، Mohammaddostmr@gmail.com

مقدمه

خانواده به مثابه اساسی‌ترین و نخستین نهاد اجتماعی، مانند رودخانه کوچکی است که با پویایی و بالندگی خود به اقیانوس جامعه حیات و بالندگی می‌بخشد. اعضای خانواده در قدم اول با برقراری ارتباط با یکدیگر برای انجام کار و فعالیت مشترک، زمینه‌سازی کرده و هدف مشترکی را دنبال می‌کنند و در مرحله بعد، این ارتباط با افراد خارج از مجموعه خانواده برای تأمین نیاز چرخه حیات جامعه صورت می‌پذیرد؛ ضمن آن‌که کارکرد واقعی این رکن مهم اجتماع به درستی انجام نمی‌گیرد، مگر آن‌که اعضای یک مجموعه با نوع تفاهم و درک متقابل از یکدیگر با هم تعامل و تعاون داشته باشند؛ لذا خانواده به عنوان یک شریان حیاتی جامعه از طریق گفتگو و برقراری ارتباط و تعامل کلامی می‌تواند پیوند عاطفی را میان اعضای خود حفظ نماید و مهم‌ترین کارکرد خود که همان تقویت ارزش‌های اجتماعی، اعتقادی و انتقال آن به نسل جدید- فرزندان- می‌باشد را از طرق مختلفی همانند ارتباط چهره به چهره و شفاهی به شکل صحیح به سرانجام برساند.

بیان این نکته لازم است که تنها در جریان ارتباط شفاهی است که ارزش‌ها، نگرش‌ها و دیدگاه‌ها و سایر عناصر تربیتی و فرهنگی در بین اعضای یک مجموعه‌ای دست به دست می‌شود که اگر این فرایند به صورت صحیح میان اعضای خانواده تفهیم و تبیین شود و با سازوکار درست عملیاتی گردد، نتیجه و بازخورد مثبت آن در سطور اجتماعی و در همه شاخص‌های حیاتی جامعه مشاهده خواهد شد.

از طرف دیگر، بر کسی پوشیده نیست که در دنیای پرشتاب امروز ابزارهایی وجود دارد که افراد را به صورت انفرادی به خود مشغول کرده و آن‌ها را از تعامل چهره به چهره باز می‌دارد. به تعبیر دیگر، امروزه فضای زندگی انسان‌ها به دو شکل حقیقی و مجازی تقسیم شده است و البته ارتباطات چهره به چهره سنتی که در سطح وسیع اجتماع وجود داشته، جای خود را به ارتباط در فضای مجازی از طریق تلفن همراه، رایانه یا بقیه وسایل ارتباط جمعی داده است.

اگر این حجم از سرعت در تغییر روش زندگی انسان‌ها به درستی مدیریت نشود، انسان‌ها در زندگی فردی و اجتماعی با چالش‌ها و دغدغه‌های فکری روانی و فرهنگی متفاوتی روبرو خواهند بود؛ چرا که فضای مصنوعی رسانه‌های جمعی و فضای مجازی در زندگی امروزی، جایگزین آن ارتباط مستقیم و چهره به چهره همراه با صمیمیت و آرامش روانی شده و انگیزه‌ای برای دورهمی‌های خانوادگی باقی نمی‌ماند؛ بلکه به تدریج به ورطه فراموشی کشانده می‌شود.

قرینه مطلب آن است که در فضای تعاملی جدید، اعضای خانواده به جای نگاه به چهره همدیگر و صحبت مستقیم با یکدیگر، سرگرم برقراری ارتباط و تبادل اطلاعات از طریق ابزارهای مجازی شده‌اند که روی آن صفا و صمیمیت موجود در گذشته و میان افراد جامعه و به خصوص خانواده‌ها تأثیر معناداری گذاشته است.

از آن‌جا که مقوله فضای مجازی یک مسئله اجتماعی، سازمانی و وابسته به نهاد حکمرانی است، مقوله فقه، ظرفیت تبیین مؤلفه‌ها و تجویزهای آن را دارد و می‌تواند فرایند مدیریت آن را شکل دهد؛ لذا سعی شده است در این پژوهش به ارزیابی تأثیرات مثبت و منفی استفاده از فضای مجازی مرتبط با امور خانواده از منظر فقهی و حقوقی پرداخته و راه‌های پیشگیری از مخاطرات احتمالی این فضا را مورد بررسی قرار داد.

جایگاه خانواده از منظر قرآن و روایات

خانواده به عنوان نهادی مقدس و بی‌بدیل، نخستین و مهم‌ترین پرورشگاه و آموزشگاه انسان محسوب می‌شود و اساس يك جامعه سالم را خانواده‌ای سالم می‌سازد؛ به نحوی که هر فردی در خانواده‌ای به دنیا می‌آید، بزرگ می‌شود و تکامل می‌یابد. این خانواده سالم است که انسان سالم پرورش می‌دهد. خانواده سالم، خانواده‌ای است که به نیازهای همه‌جانبه اعضای خود در گستره حیات توجه دارد و سعی می‌کند به انتظارات و نیازهای آنان به شیوه‌های درست پاسخ دهد. خانواده سالم، خانواده‌ای است که در اندیشه پرورش انسان‌های رشید است و انسان‌های

رشد کسانی هستند که به رشد همه‌جانبه نائل شده‌اند. برای نائل شدن به رشد همه‌جانبه نیز توجه به نیازهای همه‌جانبه و آموزش همه‌جانبه ضروری است.

زمانی که ناهنجاری‌های رفتاری و عاطفی فرزندان مشاهده می‌شود، لازم است شرایط رشد کودک از ابتدای انعقاد نطفه، دوران بارداری مادر و دوران شیرخوارگی تا زمان حاضر مورد مطالعه قرار گیرد که این بررسی، نشان می‌دهد این‌گونه رفتارها در بیشتر موارد معلول هستند و علت به شمار نمی‌روند؛ یعنی معمولاً ریشه در دوران کودکی فرد دارد که در بستر خانواده و در رابطه با مثلث پدر و مادر و فرزند و در قدم بعدی، در مدرسه و در رابطه با معلمان و مربیان و سپس در عرصه جامعه باید جستجو نمود.

بر این اساس، ارتقای سطح آگاهی مادران و پدران به عنوان یک راهبرد پیشگیری همواره از اهمیت خاصی برخوردار بوده است. آموزش خانواده‌ها از این فکر نشئت می‌گیرد که توانایی مادران و پدران در امر تعلیم و تربیت فرزندان‌شان در گرو دانایی آنان در زمینه دانش‌های مختلف است.

در نظام تربیتی اسلام، انتظارات، تکالیف، حقوق و وظایف انسان‌ها دوجانبه و به طور متقابل هستند؛ لذا همان‌طور که والدین نسبت به فرزندان وظایفی دارند، فرزندان نیز نسبت به والدین وظایفی دارند که عدم توجه و پاسخگویی به انتظارات طرفین، مسائل و مشکلات گوناگون، ناامنی‌ها و آشفتگی‌های روانی و عاطفی به وجود خواهد آورد.

قرآن کریم آن‌چنان به خانواده اهمیت می‌دهد که در چند مورد مراقبت از این نهاد ارزشمند را سفارش می‌کند. (ر.ک: قرائتی، ۱۳۸۳، ج ۵: ۳۵)

برای مثال؛ خداوند متعال در سوره تحریم آیه ۶ می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ»؛ (تحریم، آیه ۶)

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! خود و خانواده خویش را از آتشی که هیزم آن انسان‌ها و سنگ‌هاست نگه دارید، آتشی که فرشتگانی بر آن گمارده شده که خشن و سختگیرند

رویکردی فقهی - تربیتی به فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی... / ۱۶۹

و هرگز فرمان خدا را مخالفت نمی‌کنند و آن‌چه را فرمان داده شده‌اند، به‌طور کامل اجرا می‌نمایند.

درباره تفسیر این آیه از امام صادق علیه السلام پرسیده شد که آیا این خطاب شامل حال منافقین نیز می‌شود؟ حضرت فرمودند: شامل حال منافقین و گمراهان و هر آن کس می‌شود که به دعوت ظاهری اعتراف کند. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱: ۱۳۳)

هم‌چنین در تفسیر همین آیه فرمودند:

هنگامی که این آیه نازل شد، مردی از مسلمین در حالی که گریه می‌کرد، نشست و گفت: من از خودم عاجز هستم، حال آن‌که خانواده من نیز به من سپرده شده است.

بنابراین، صیانت از خانواده از طریق تعلیم و تربیت، امر به معروف و نهی از منکر و ایجاد محیطی پاک و عاری از آلودگی قابل حصول است؛ چرا که مثلاً پدر به عنوان رئیس نهاد خانواده، همان‌طور که به غذای جسم و لباس مسکن اهل خانواده‌اش اهمیت می‌دهد، باید به غذای روح اهل خانواده‌اش نیز اهمیت دهد تا از خطرات احتمالی و ناهنجاریهای اجتماعی در امان باشد.

در همین ارتباط، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمودند:

امر کردن آن‌ها به آن‌چه به نفس خویش امر می‌کنی و نهی کردن آن‌ها از آن‌چه نفس خویش را از آن نهی می‌کنی، برای تو کافی است. (همان)

از همین جهت است که امام سجاد علیه السلام می‌فرمایند:

حق فرزندان بر تو این است که بدانی وجود او از توست و نیک و بدهای او در این دنیا به تو ارتباط دارد. بدانی که در سرپرستی او مسئولی، موظفی فرزندان را با آداب و اخلاق پسندیده پرورش دهی، به رفتار خود در تربیت فرزندان توجه کنی، پدری باشی که به مسئولیت خود آگاه است و بدانی که اگر نسبت به فرزند خود نیکی کنی،

در پیشگاه خداوند اجر و پاداش داری و اگر درباره او بدی کنی، مستحق مجازات و کیفر خواهی بود. (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱: ۱۳۳)

در ماده ۱۱۰۴ قانون مدنی نیز چنین آمده است: زوجین باید در تشدید مبنای خانواده و تربیت اولاد به یکدیگر معاضدت نمایند.

بدین ترتیب، والدین وظیفه دارند در چهارچوب آموزه‌های دینی، فرزندان خود را با معیارهای دینی در عرصه‌های علمی، مهارتی، اجتماعی، عاطفی و اخلاقی تربیت کنند. به طور کلی و همراه با متحول شدن جوامع، مقوله تربیت نیز با الزامات و شرایط جدیدی مواجه خواهد بود. در عصر حاضر، فرزندان از ظرفیت تربیتی خانواده با مفهوم عام آن مشتمل بر اقوام و بستگان محرومند و این نهاد اجتماعی به جزیره کوچکی بدل شده است که در این زمینه نیز باید تأکیدات دین را متوجه قرار داد؛ از جمله اصل عملی صله رحم با حفظ شئون آن و بهره‌مندی از شیوه‌ها، الگوهای تربیت دینی و مذهبی.

از سوی دیگر، مادر به عنوان پرورش دهنده شخصیت فکری و عاطفی فرزندان، از نگاه عاطفی با فرزندان نزدیک‌تر است نسبت به پدر؛ اما اقتضائات زندگی ماشینی امروزه از جمله شرایط اشتغال زنان و دوری او از محیط خانه و فرزندان سبب شده است تا ارتباط والدین با فرزندان در حداقل ممکن صورت پذیرد و رشد فرزندان با حضور کم‌رنگ و بعضاً غیبت والدین شکل گیرد؛ لذا برخی نهادهای اجتماعی به تدریج متکفل وظایفی شده‌اند که به عهده والدین بوده است، اما تکمیل‌کننده نقش پدر و مادر در زندگی فرزندان در زمان طفولیت نیست.

بر این اساس، مشاهده می‌شود که در بعضی تعاملات اجتماعی و هنرهای زندگی، فرزندان که از نبود پدر و خدمات درمانی در زمانی طفولیت رنج کشیده‌اند، نسبت به فرزند که از این موهبت الهی بهره‌مند بوده، ضعیف‌تر بوده‌اند.

رویکردی فقهی - تربیتی به فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی... / ۱۷۱

سکونی از امام صادق علیه السلام و او از پدرانش نقل می‌کند که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود:
بر پدر و مادر در صورتی که فرزندشان صالح باشد، رعایت همان چیزی لازم است که
رعایت آن بر فرزند لازم است. (صدوق، ۱۴۰۵، ج ۱: ۹۱)

از این رو، همان‌گونه که عقوب والدین عبارت است از خشم آوردن، شکستن دل و آزدن
خاطر ایشان به هر نوع که دل ایشان آزرده شود و آدمی را مستحق عذاب الهی و بلای غیر متناهی
گرداند - خواه به زدن باشد یا دشنام دادن یا صدا بلند کردن یا خیره نگریستن - این عاق می‌تواند
از جانب فرزندان نیز باشد.

فرصت‌های فضای مجازی در نظام خانواده

پدیده نوظهور فضای مجازی، مزایای مثبت بسیاری دارد که در این بخش به توصیف بخشی از
این فرصت‌ها و مزایا پرداخته می‌شود.

فناوری اینترنت آن‌چنان با زندگی روزمره انسان‌ها عجین شده است که نمی‌توان نقش‌آفرینی
آن را در امر شکوفایی و پیشرفت جامعه در عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی نادیده
گرفت؛ زیرا فناوری جهانی و به خصوص شبکه‌های اجتماعی، افراد را به سوی رفاه‌طلبی و
مصرف‌گرایی افراطی سوق داده است که در آن می‌توانند افراد را با اتخاذ نقشی فعال و خلاق، به
صورت فردی و یا جمعی در ساختن چیزی جدید سهم سازد و نبوغ خلاقیت ذاتی خود را به
منصه ظهور رسانده و در فرایند هم‌آفرینی در کارهای جمعی، شرکت فعال و مفیدی داشته باشند
تا هرچه بیشتر به خودیابی و کشف استعدادهای درونی خویشان کمک نماید.

از طرفی، کیفیت آزادی بخشی اینترنت، کاربران اینترنتی را دعوت می‌کند به تفکر، تجربه،
بازی، فعالیت‌های گروهی و ارتباط پردازند. اینترنت همواره محیطی را خلق کرده است که
همگان می‌توانند با تکیه بر توانایی‌ها و استعدادهای خود دست به ابداع و خلاقیت بزنند. از
میان رفتن محدودیت مکان، زمان، نبود کنترل و انتقاد، ناشناس ماندن، امکان خیال‌پردازی و

تنوع گوناگون محیط‌های اینترنتی فرصت مناسبی را برای بروز خلاقیت فراهم می‌کند.
(ابری، ۱۳۸۷: ۵۴)

ارتباط جهانی از جمله انتشار سریع و آزادانه اخبار و اطلاعات، افزایش قدرت تحلیل و تقویت روحیه انتقادی در زمینه‌های مختلف به برکت شبکه‌های اجتماعی بدون محدودیت و سانسور را می‌توان یک مزیت دیگر تلقی کرد. هم‌چنین امکان درنوردیدن مرزهای جغرافیایی و آشنایی با افراد توسط شبکه‌های اجتماعی و آشنایی با مهد تمدن‌ها و فرهنگ‌های مختلف بشری توسط همین بستر جهانی اینترنت فراهم شده است.

مطلب دیگر آن‌که وجود زبان‌های مختلف در رسانه‌های اجتماعی، امکان حضور تمام افراد هر جامعه‌ای را فراهم کرده است که انسان می‌تواند از این طریق فرهنگ حاکم بر جامعه خود را به دیگران معرفی نموده و در معرض دید عموم قرار دهد؛ هم‌چنان که از مسیر ارتباط‌گیری با دیگران و شکل دادن تشکلهای و کارگروه‌های علمی و تحقیقاتی در تقویت خرد جمعی و از جریان سیال و پویای قوه تفکر و ذهن کاربران حاضر در چنین محیط‌هایی می‌توان نهایت استفاده را برد.

بنابراین، هر چه پیوند افراد و اعضا در شبکه‌های مجازی بیشتر باشد، همراهی و تعاملات و نزدیکی دیدگاه‌ها و حرکت همسو و مشترک، محتمل‌تر خواهد شد.
یکی دیگر از مزایای شبکه‌های اجتماعی مجازی، ارتباط مجازی مستمر با دوستان و آشنایان است که باعث گسترده‌تر شدن دامنه ارتباطات و ایجاد علقه عاطفی و آرامش روانی اعضای خانواده و جامعه است.

مقام معظم رهبری در تبیین فایده فضای مجازی و ضرورت مدیریت آن می‌فرمایند:

- اهمیت فضای مجازی به اندازه اهمیت انقلاب اسلامی است... وسیله خیلی خوبی که از طریق رایانه در اختیار شما قرار می‌گیرد، اینترنت است که به شبکه اطلاعات عظیم جهانی وصل می‌شوید؛ البته بعضی افراد متأسفانه از اینترنت استفاده‌های بد می‌کنند، اما باید از معلومات و اطلاعات، استفاده‌های خوب بشود. گاهی شما

می‌خواهید درباره موضوعی مطالعه کنید، اما می‌بینید هیچ منبعی در اختیار ندارید؛ بعد وقتی به اینترنت مراجعه می‌کنید، ناگهان می‌بینید مثلاً هزار مقاله در دنیا درباره این موضوع نادر نوشته شده است. البته ممکن است از این هزار مقاله، مثلاً نهصد و نود و پنج مقاله، بی‌ربط یا غلط باشد؛ اما بالاخره پنج مقاله خوب گیر انسان می‌آید و می‌تواند از آن‌ها به عنوان منبع استفاده کند. بنابراین اینترنت هم چیز لازمی است؛ البته متوقف به این است که انسان زبان هم بداند. (مقام معظم رهبری، ۸ بهمن ۱۳۸۰)

- امروز فضای مجازی حاکم بر زندگی انسان‌ها است در همه دنیا و یک عده‌ای همه کارهایشان را از طریق فضای مجازی پیش می‌برند؛ قوت در این زمینه حیاتی است. (همان، ۳ فروردین ۱۳۹۹)

- مسئله مدیریت فضای مجازی جزو مسائل مهم ما است. این مسئله، مسئله بلندمدت هم نیست؛ بلکه مسئله کوتاه‌مدت و میان‌مدت و جزو مسائل نزدیک ما است که باید به آن توجه شود. امثال این‌ها مسائل کلیدی‌ای وجود دارد... امروز فضای مجازی فرصتی است برای امیدآفرینی، برای توصیه به صبر، برای توصیه به حق، برای بصیرت‌آفرینی، برای توصیه به خسته نشدن، تبلی نکردن، بیکار نماندن و مانند این‌ها. (همان، ۲۲ تیر ۱۴۰۰)

این اهمیت مسئله، در عین حال حاکی از مطلب دیگری است و آن این‌که فرصت‌ها و مزیت‌های موجود در فضای مجازی به طور اساسی مورد ارزیابی قرار نگرفته و چگونگی استفاده صحیح از آن برای عموم جامعه، به درستی و صحت تبیین و تشریح نشده است؛ چرا که فراهم بودن فضایی بین المللی جهت تبلیغ و اشاعه ارزش‌های دینی، اعتقادی و فرهنگی، یک وسیله فوق‌العاده برای توسعه افکار و اندیشه‌های بشری محسوب می‌شود که در بستر فضایی مجازی فراهم است؛ مشروط به آن‌که به شکل صحیح استفاده شود و افراد برای

ورود به دنیای مجازی اطلاعات کافی در اختیار داشته باشند تا دچار مشکلات اعتقادی، اجتماعی و اقتصادی نشوند.

با این مفروض، لازم است ارتباطات سالم در فضای مجازی و لزوم هوشیاری جوانان و خانواده‌ها نسبت به تهدیدات فضای مجازی در درجه نخست اولویت قرار گیرد. همچنین پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی و توجه والدین به رفتار فرزندان، مسئله مهمی است و برای جلوگیری از استحاله خانواده‌ها، والدین باید تا حدودی به فناوری‌های روز دنیا مسلط باشند و آگاه باشند که تغییر در رفتار فرزندان به معنای ایجاد تغییر در طرز فکر آن‌هاست و هنگامی که بنیان فکری و شخصیت آن‌ها به صورت ناصحیح شکل گیرد، راه نفوذ شیادان به حریم خصوصی افراد و محیط امن خانواده باز می‌شود؛ لذا چنانچه خانواده‌ها نسبت به شیوه‌های جدید ارتباط فرزندان خود آگاهی و شناخت کافی و لازم را داشته باشند، از انجام بسیاری از جرایم و ارتباطات پنهانی آنان جلوگیری به عمل می‌آورند.

با توجه به اهمیت این مسئله، مراجع تقلید بهره‌گیری از فضای مجازی را تا زمانی که مفسده‌ای نداشته باشد، مجاز می‌دانند که به دو نمونه اشاره می‌شود:

- مقام معظم رهبری: اگر خلاف قانون نبوده و مفسده‌ای نداشته باشد، اشکال ندارد.
- آیت الله شبیری زنجانی: در صورتی که تأیید و کمک ظالم در ظلم کردن نباشد و موجب تضعیف اسلام یا تقویت کفر نباشد و موجب تضعیف اسلام یا تقویت کفر یا تقویت کفار در جنگ با مسلمانان نشود، اشکال ندارد.
(<https://www.tasnimnews.com/fa/news/1400/01/21/2481794>)
- آیت الله سیستانی: اگر مستلزم حرامی شود، مانند این‌که ترویج برای شرکتی باشد که کار او حرام است، جایز نیست.
- آیات عظام نوری همدانی، مکارم شیرازی، صافی گلپایگانی: اگر شخص علم و یقین داشته باشد که ورود و عضو شدن او سبب رشد دشمنان اسلام مانند صهیونیسم و اسرائیل می‌شود، جایز نیست. (اسلام کوئست، کد fa17760)

تهدیدهای فضای مجازی در نظام خانواده

از زمانی که اینترنت وارد فضای خانواده شده تا به امروز، به‌رغم تمام محاسن و مزایای گفته شده، نگرانی‌هایی از طرف متولیان نهاد خانواده و به خصوص والدین نسبت به اعضای کم سن و سال خانواده که فاقد آموزش و مهارت لازم نسبت به مواجهه در برابر چالش‌های فضای مجازی هستند، مشاهده می‌شود؛ مسئله‌ای که در بسیاری از جوامع موضوعیت داشته و محدود به جامعه و یا اقلیتی خاص نیست؛ چرا که به دلیل پیچیدگی‌های خاصی که فضای مجازی دارد و از طرفی نداشتن آگاهی لازم نسبت به این پدیده، بسیاری از والدین فرصت، امکان و یا توان کافی برای شناخت دقیق از این فضا و کاربردهای آن را به دست نیاورده‌اند.

در نتیجه، همین عدم شناخت مناسب والدین با این فضای نامرئی و فاقد هر گونه شفافیت لازم و از طرفی استفاده روزمره نوجوانان و جوانان و حتی کودکان از این فضا باعث شده است که یک فضای محرمانه و خصوصی در داخل خانه برای فرزندان ایجاد شود و آن‌ها بدون دغدغه و بدون احساس وجود ناظر بیرونی به تارنماهای مختلف در این فضا دسترسی یافته و بعضاً به دلیل ویژگی‌های سنی و شخصیتی و حسی کنجکاوی که در وجود نسل جوان و نوجوان وجود دارد، بعضاً متأثر از فضاها و ناسالم موجود در این تارنماها گردند و در نتیجه رفتارهای ناسالم و حتی انزوا و گوشه‌گیری افراد مشاهده شود.

در مطالعه‌ای که محمدنژاد انجام داده است، به این نکته اشاره شده است که نوجوانان به طور ویژه‌ای در معرض خطر هستند؛ چون بدون ناظر، برخط^۱ می‌شوند و در بحث‌هایی که احتمال دوستی و مسئله جنسی است، بدون رعایت ملاحظات شرک می‌کنند و این یک معضل است اگر در کنترل قرار نگیرد و برای آن راه چاره‌ای اندیشیده نشود، شاید امنیت حیات اجتماعی و سلامت و صلابت کانون گرم خانواده‌ها مورد تحدید قرار گیرد؛ چراکه یکی از چالش‌های اساسی فراروی متولیان امر فرهنگ اجتماع، نحوه برخورد با پدیده هنجارشکنی در جامعه است. (محمدنژاد، ۱۳۸۶)

به طور کلی، ورود اینترنت همراه با ارزش‌های غربی، چالش‌های جدیدی را در کشورهای دارای ارزش‌های انسانی اجتماعی و اخلاقی مبتنی بر ایدئولوژی دینی به وجود آورده است و از آن‌جا که برخی محتویات موجود در این فضا مغایر با فرهنگ و ارزش‌های دینی و مذهبی است، ضرورت آسیب‌شناسی، یک اصل اساسی است؛ چرا که اینترنت می‌تواند آسیب‌های زیادی به همراه داشته باشد.

برای مثال؛ ورود اینترنت در حوزه خانواده موجب تغییر نظام ارزشی و اخلاقی خانواده‌ها می‌شود و از جهات اجتماعی و کارهای جمعی نیز افراد را از یکدیگر دور می‌نماید. افراد به جای این‌که به دیدار یکدیگر بروند و با همدیگر تعامل تعامل چهره به چهره داشته باشند، از طریق چت کردن و پست الکترونیکی با هم تعامل می‌نمایند که باعث ازهم‌گسیختگی اجتماعی در یک مجموعه همانند نهاد خانواده می‌شود که ارزش آن به کارهای جمعی است.

یکی از بزرگترین مسائلی که جوامع امروزی به سبب شیوع استفاده از اینترنت به آن مبتلا می‌باشند؛ تزویج لابی‌گری و فساد جنسی در بستر اینترنت و به تبع آن تضعیف بنیاد خانواده است. از آن‌جایی که مشکلات خانواده‌ها به صورت نابهنجاری‌های اجتماعی بروز می‌کند، باید در این باره از طرف نهادهای ذیصلاح چاره‌جویی شود؛ چرا که خانواده و سلامت آن در یک جامعه پویا از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. در این میان مسئولیت‌هایی نیز متوجه خانواده‌ها است؛ نظیر تشویق و ترغیب فرزندان به آموختن مهارت‌های زندگی اجتماعی جوانان تا بتوانند به خصوص برای زندگی‌های مشترک آماده شوند و سعی نمایند روابط خود را با پیرامون در حد متعارف و قابل قبولی تنظیم نمایند.

صرف‌نظر از آمار و ارقام بالا و روزافزونی که در مسائلی مانند بالا رفتن سن ازدواج، طلاق، فرار از منزل، فحشا و سایر مسایل خانوادگی وجود دارد، سرد شدن ارتباطات عاطفی و نارضایتی‌ها از زندگی خانوادگی نیز مسئله مهم دیگری است که باعث ناکامی‌ها و شکست‌های بزرگی در زندگی جوانان شده است که این‌ها نشان از مشکلات عمیقی در سطح خانواده دارد؛ مشکلاتی که باید ریشه‌یابی و درمان آن را در فضای مجازی رها شده جستجو نمود. البته در این مورد،

خانواده باید محبت و صمیمیت خود را حفظ کند تا فرزند حس نکند پدر و مادرش نقش پلیسی خشن در خانه دارند.

مقام معظم رهبری در همین ارتباط می‌فرمایند:

- دشمنان از فضای مجازی حداکثر استفاده را می‌کنند. متأسفانه در فضای مجازی کشور ما آن رعایت‌های لازم با وجود آن همه تأکیدی که داشته‌ام، صورت نمی‌گیرد و در یک جهاتی واقعاً «ول» است. باید کسانی که مسئول هستند حواسشان باشد.
- همه دنیا و همه کشورهای دنیا روی فضای مجازی خودشان دارند اعمال مدیریت می‌کنند؛ اما ما افتخار می‌کنیم به این که فضای مجازی را «ول» کردیم. این افتخار ندارد. این به هیچ وجه افتخار ندارد؛ فضای مجازی را باید مدیریت کرد. باید از این امکان مردم استفاده کنند. فضای مجازی بلاشک برای مردم وسیله آزادی است و خیلی هم خوب است؛ اما نباید این وسیله را در اختیار دشمن گذاشت که بتواند علیه کشور و ملت توطئه کند. دشمنان دارند از این فضا استفاده می‌کنند. (مقام معظم رهبری، اول فروردین ۱۴۰۰)
- وقتی که ما می‌دانیم کسانی از بیرون دارند فضای مجازی را که ما هم دست‌اندرکارش هستیم و مبتلا به ما است، هدایت می‌کنند و مدیریت می‌کنند، ما نمی‌توانیم بی‌کار بنشینیم در مقابل او؛ ما نمی‌توانیم مردمان را که با فضای مجازی ارتباط دارند، بی‌پناه رها کنیم در اختیار آن مدیری که دارد پشت‌پرده، فضای مجازی را اداره می‌کند. (همان، ۲ شهریور ۱۳۹۹)

ایشان در رابطه با تهدیدهای فضای مجازی بر خانواده‌ها نیز چنین فرمودند:

انس بچه‌ها با فضای مجازی، محسناتی دارد، عیوبی هم دارد. یکی از عیوبش منزوی شدن بچه‌ها در خانه است، وقتی که با این تبلت و مانند این‌ها آشنا شدند، می‌روند سرگرم آن کار می‌شوند و از محیط خانه و خانواده در واقع به تدریج دور می‌شوند. باید به این‌ها توجه کنید و مراقبت کنید. (همان، ۱۱ شهریور ۱۳۹۹)

وظایف والدین در برابر تهدیدهای فضای مجازی

هر چند عدم حضور فیزیکی والدین در محیط خانواده یکی از چالش‌های اساسی در راه تربیت فرزندان تلقی شده است؛ اما به نظر می‌رسد فضای مجازی ماهیتاً منکر این چالش باشد. جهان در فضای مجازی، جهان وصل است و عدم حضور در آن اختیاری است؛ هم‌چنان که برای برقراری ارتباط محدودیتی نیست، حتی بیش از گذشته زمینه ارتباط همه اعضای خانواده فراهم است. زمان و مکان، دیگر به عنوان محدودیت بر سر راه ارتباط مطرح نیستند و تنوع روش‌های ارتباطی به صورت فردی و گروهی در فضای مجازی وجود دارد.

با این اوصاف، ارتباط والدین با فرزندان از یک سو به دلیل تغییرات به وجود آمده در سبک زندگی طی دهه‌های اخیر با شیب تندی رو به کاهش گذارده است و از سوی دیگر، ظرفیت‌های مهار نشده موجود در فضای مجازی، فرصت با هم بودن و ارتباط چهره به چهره را از هر دو طرف می‌گیرد. هم‌چنین حریم خانواده با هجوم همه‌جانبه فرهنگ‌های معارض درنوردیده شده و والدین نقشی اساسی در حفظ امنیت کودکان در برابر آسیب‌ها و تهدیدات فضای مجازی برعهده ندارند؛ به ویژه این‌که با گسترش ویروس کرونا و محدودیت‌های عدم حضور در اجتماع، دسترسی کودکان به فضای مجازی بیش از پیش اجتناب‌ناپذیر شده است و به تبع این موضوع وظایف نظارتی والدین به گواهی کارشناسان این حوزه، چندجانبه باید باشد.

وندی گروولنیک^۱ در کتاب «روانشناسی کنترل خانوادگی» این مفهوم نظارت را تازه نمی‌داند و معتقد است این مفهوم در طول ۵۰ سال گذشته مطالعه و بررسی شده است. (وندی گروولنیک، ۱۳۹۱)

عده‌ای از محققان از این مسئله به عنوان کنترل روانی در برابر انحصارطلبی روانی یاد کرده‌اند. برخی نیز دسته‌بندی دیگری از این نوع کنترل دارند و به آن لقب تکنیک‌های مبتنی بر اعمال قدرت می‌دهند. (Hoffman, 1970)

گرونینک بر اساس تجربیات خود از زندگی به عنوان يك مادر و تألیف كتاب بیان شده، سه نتیجه کلی زیر را برای کنترل والدین بر می‌شمرد:

- کنترل والدین می‌تواند زیرکانه باشد: بدین معنی که بسیاری از رویکردهای تخصصی تربیتی را به کار گیرد.
- کنترل والدین بیشتر روش‌هایی را به کار می‌گیرد که در آن فرزندان چندان به حساب نمی‌آیند.
- حفظ استقلال و اختیار فرزندان يك چالش است؛ حتی اگر والدین متعهد به رعایت آن شوند.

از طرف دیگر، دسترسی آسان و همگانی به شبکه‌های اجتماعی هم‌چون اینستاگرام، تلگرام، واتس‌آپ و... منجر به این شده که خانواده‌ها از هم دور شوند و حتی ممکن است خانواده‌ها به صورت صوری و ظاهری دور هم جمع شوند؛ اما در همان جمع نیز افراد خانواده هر کدام توجهشان به گوشی یا تبلت‌های خود باشد.

برای جلوگیری از آسیب‌های استفاده از فضای مجازی باید خانواده‌ها، دانش‌آموزان را به شرکت در فعالیت‌های اجتماعی تشویق کنند. تقویت رفتارهای اجتماعی، وضع قوانین قاطع، برخورد با مجرمان جرایم اینترنتی و اجرایی کردن این قوانین، آشنا کردن خانواده‌ها درباره آسیب‌ها و نحوه استفاده از فضای مجازی، استفاده از هنرمندان و ورزشکاران در اعلام آسیب‌های استفاده از این‌گونه فضاها، اختصاص بخشی از کتاب‌های درسی برای آشنایی با فناوری‌های جدید و خطرات بالقوه آن از جمله راهکارهای مؤثر برای آگاهی‌دهی به دانش‌آموزان و اطلاع آن‌ها از خطرات و آسیب‌های استفاده از دنیای مجازی است.

عدم آگاهی والدین نسبت به تهدیدهای این فضا، امکان نظارت و کنترل را منتفی می‌کند؛ در غیر این صورت و با توجه به این‌که صحبت از صیانت از فرزندان در برابر افراد غریبه مشابه آن‌چه در جهان واقعی انجام می‌گیرد، بی‌معنی است، والدین در تربیت فرزندان نقشی انفعالی به عهده خواهند داشت.

مراجع تقلید در پاسخ سؤالی مبنی بر رابطه گسترده زن با دیگران در فضای مجازی و نیاز به اجازه شوهر فرموده‌اند:

- آیت الله خامنه‌ای: اگر مستلزم تصرف در اموال شوهر نباشد، اجازه لازم نیست؛ ولی توجه داشته باشید ارتباط با نامحرم که غالباً مستلزم مفسده و یا خوف ارتکاب گناه در آن می‌باشد، جایز نیست.
- آیت الله سیستانی: هر گونه ارتباط با نامحرم جایز نیست.
- آیت الله صافی گلپایگانی: به طور کلی این گونه روابط حتی اگر شوهر هم اجازه دهد، جایز نمی‌باشد. (اسلام کوئست، کد fa17760)

وظایف حاکمیت در برابر تهدیدهای فضای مجازی

حوزه علوم فناوری و از جمله فناوری حوزه سایبری با سرعتی بالا در حال پیشرفت است. با توجه به ورود غیر قابل تصور این فناوری به حوزه زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها، نگرانی‌های امنیتی ایجاد کرده است که نیازمند به فراهم آوردن مقررات و تعریف الگوی صحیح استفاده از این فناوری هست. ورود بدون آگاهی و به دور از ملاحظات ایمنی به این فضای نامرئی خسارات جبران‌ناپذیری به وجود می‌آورد که نمونه‌های متعدد آن در زندگی روزمره مردم قابل مشاهده است.

فضای مجازی از ویژگی بدون مرز بودن برخوردار است و کاربران بسیاری به لطف فناوری اطلاعات و ارتباطات در سراسر جهان و هم‌چنین به دلیل جذابیت‌های متنوع آن فضا، ساعت‌های زیادی از وقت خود را در آن سپری نموده و یا به نوعی از طریق این فضا کسب درآمد می‌کنند. این حجم از کاربران با سلاقی، افکار و ایدئولوژی‌های متفاوت، باعث می‌شود که واقعیتی به نام جرم در بستر این فضا گسترش یابد. این درحالی است که درصد زیادی از کاربران این فضا را اعضای خانواده تشکیل می‌دهند؛ از این رو نقش دستگاه‌های حکومتی پُررنگ به نظر رسیده و

نهادهای نظارتی به نمایندگی از حکومت باید برای صیانت از حقوق عامه و پیشگیری از وقوع جرم به ایفای نقش پرداخته و نظارت لازم را اعمال کنند.

گرامشی^۱ نظریه پرداز مارکسیست^۲ در این فکر بود که اگر قدرت دستگاه حاکم بر اثر انتشار آگاهی در میان طبقه قدرت پذیر (مارکس^۳) و رهبری رهبران ارگانیک (لنین^۴) در هم می ریزد، چرا جامعه آن روز انگلیس که بستر مناسب بروز یک انقلاب بود، چنین دگرگونی را مشاهده نکرد. گرامشی در جستجوی پاسخ به این سؤال به بحث هژمونی تسلط فرهنگی پرداخت.

(گرامشی، ۱۳۸۷: ۹۵)

او عقیده داشت که قدرت دستگاه حاکم از دو کانال در میان جامعه اعمال می شود: دستگاه قهریه و جامعه مدنی. کانال اول شامل تمام ابزارهای فیزیکی و آشکاری است که دولت یا دستگاه حاکم از آن‌ها برای اعمال قدرت در جامعه استفاده می کند. برای مثال؛ نیروی پلیس و فرایند جریمه کردن افراد به واسطه تخلف‌های اجتماعی از جمله ابزارهای دستگاه قهریه هستند. در دسته دوم این کانال‌ها ابزارهای فرهنگی قرار می گیرند که وابستگی آشکاری به دولت و حکومت ندارند و به شکل نهادهای مدنی، بازنمایی کننده قدرت هستند. (گرامشی، ۱۳۸۳)

امروزه با افزایش میل به اشتیاق استفاده از رایانه و اینترنت و بهره‌مندی از مزایای و سرگرمی‌های متنوع آن در میان افراد جامعه، مشاهده می شود که ارتکاب جرایم از فضای فیزیکی به فضای مجازی منتقل شده است که این مسئله یکی از دغدغه‌های هزاره سوم میلادی است. بنابراین نقش پلیس سایبری و اهمیت آن به عنوان نهاد برقرار کننده نظم و امنیت اجتماعی و مسئول پیشگیری و کشف جرایم در بستر فضای مجازی، مشهود به نظر می رسد. (ر.ک: باستانی، ۱۳۸۶)

هر چند حقوقدانان قوانین آئین دادرسی، کیفر را به منظور حفظ نظم جامعه و پیشگیری از وقوع جرم پُررنگ می دانند؛ (آخوندی، ۱۳۸۰: ۶۴) اما وظیفه پلیس را تنها کشف و تعقیب نمی دانند

-
1. Gramsci
 2. Marxism
 3. Marx
 4. Lenin

و از آن‌جا که پلیس همواره جلوتر از زمان حرکت می‌کند، باید آمادگی‌های لازم برای رویارویی با ناامنی‌های احتمالی آینده را داشته باشد؛ لذا باتوجه به این نقش حساس، می‌توان پلیس سایبری را از مهم‌ترین عوامل پیشگیری از وقوع جرم در فضای مجازی دانست.

تعامل و همکاری میان پلیس و نهادهای نظارتی دیگر مثل قوه قضائیه را می‌توان در جهت نیل به اجرایی ساختن فرایند پیشگیری از جرایم به ویژه جرایم سایبری مؤثر دانست. رویکرد حقوقی به جرائم اینترنتی می‌تواند بخشی از این انحرافات را کنترل کند؛ از طریق آموزش به کاربران برای تشخیص اطلاعات محرمانه از اطلاعات نامحرمانه و این‌که بدانند کدام اطلاعات را نباید در شبکه‌های اجتماعی قرار دهند، زیرا شبکه‌های مجازی تعاملی و دوسویه هستند و همان اندازه که ما به اطلاعات دیگران دسترسی داریم، دیگران نیز می‌توانند به اطلاعات ما دسترسی داشته باشند و این مشکل قابل حل است. (جلالی، ۱۳۷۹: ۹)

بر این اساس، ارائه آموزش همگانی و شناسایی راه‌های نفوذ برای خانواده‌ها و سازمان‌هایی که احتمال می‌رود در معرض جرایم سایبری قرار بگیرند، یکی دیگر از شیوه‌های پیشگیری از این جرایم است که توسط پلیس انجام می‌شود و این مسئله نیز به برنامه‌ریزی و مدیریت در استقرار نیاز دارد که از تکالیف قطعی حکومت محسوب می‌شود.

مقام معظم رهبری در این باره می‌فرمایند:

ما نمی‌توانیم مردم‌مان را که با فضای مجازی ارتباط دارند، بی‌پناه رها کنیم در اختیار آن مدیری که دارد پشت پرده، فضای مجازی را اداره می‌کند. عوامل مسلط بین‌المللی در این زمینه‌ها از لحاظ خبردهی، خبررسانی، تحلیل داده‌ها و امثال گوناگون به شدت فعال هستند: هزاران کار دارد روی فضای مجازی انجام می‌گیرد. (مقام معظم رهبری،

۲ شهریور ۱۳۹۹)

اهمیت آگاهی‌بخشی در پیشگیری از آسیب‌های فضای مجازی

مسئله تحصیل و معرفت‌اندوزی به جهت استفاده بهینه از فناوری‌های روز دنیا برای افراد خانواده یک مسئله حیاتی است؛ به خصوص آگاهی‌بخشی لازم برای کودکان و نوجوانان از محسنات و معایب فناوری اینترنت است. از همه مهم‌تر، فراهم نمودن زمینه تربیت فرزندان در یک محیط حقیقی به دور از امکانات و فناوری است که در زمینه به کار گرفته می‌شود؛ مثل ربات‌ها و وسایل الکترونیکی در یک محیط آرام و عاطفی به دور از هر گونه تنش‌زایی که از وظایف ذاتی والدین می‌باشد، چون یکی از نیازهای اساسی کودکان و نوجوانان در زمان طفولیت، برقراری ارتباط صحیح میان پدر و مادر و روابط سالم آنان با فرزندان است که اولین و مهم‌ترین زمینه رشد و پرورش اخلاقی نونهالان است.

تربیت سالم فرزندان در یک خانواده بستگی کامل به سلامتی آن خانواده دارد و سلامتی خانواده مستلزم ارتباط سالم میان اعضای خانواده است. ارتباط یا روابط عبارت است از فرایند مبادله اطلاعات و احساسات. مبادله امری طرفینی و دوجانبه است؛ پس ارتباط جریان متقابل ارتباط سالم و صحیح است که طرفین در امر مبادله اطلاعات و احساسات در فضای مناسب مشارکت کرده و با یکدیگر همکاری داشته و در این ارتباط، هر دو احساس ارزشمندی کنند.

روانشناسان معتقدند که کودکان و نوجوانان به موازات نیازهای زیستی و فیزیولوژیکی به ویژه در سنین نخستین، نیازمند ارتباطات عاطفی و پذیرش از جانب دیگران به خصوص خانواده هستند که برآورده کردن این نیازها، موجب بسترسازی آرامش و تعادل روانی و دستیابی به برخی از بالندگی‌های روانی است.

آرامش روانی، امنیت خاطر، اعتماد به نفس، اعتماد به والدین، الگوگیری در مهرورزی به دیگران و پیشگیری از انحرافات، نمونه‌ای از این امتیازات است. به نظر برخی روانشناسان، مهرورزی و محبت نمودن به کودکان، نه تنها موجب تندرستی می‌شود؛ بلکه بهترین پل ارتباطی برای تربیت کودکان و نوجوانان در ساحت‌های گوناگون تربیت اخلاقی، دینی، سیاسی، عاطفی، فیزیکی و آموزشی است. در عین حال، مشاهده می‌شود که این مسئله مهم ارتباط مستقیم با روح و روان

فرزندان از نگاه عاطفی دارد که با حضور کمرنگ و بعضاً غیبت والدین به دلیل مشغله کاری به نهادهای اجتماعی تربیتی مثل مهد کودک‌ها و مدارس سپرده شده است.

آن‌چه که مشهود است این‌که نهادها با تمام امکاناتی که در اختیار دارند، به هیچ وجه تکمیل‌کننده نقش بی‌بدیل پدر و مادر در زندگی فرزندان در زمان غیبت والدین نیستند؛ لذا مشاهده می‌شود که در بعضی تعاملات اجتماعی و هنرهای زندگی فرزندان که از نبود پدر و مادر در زمان طفولیت رنج کشیده‌اند و یا حتی در زمان جوانی، نسبت به فرزندی که از این موهبت الهی بهره‌مند بودند، ضعیف‌تر است.

از طرف دیگر، مدارس نقش مهمی در تربیت انسان از راه آموزش علوم و آشنا نمودن با مسائل فرهنگی و اجتماعی دارند؛ چرا که مقوله تعلیم و تربیت مجزای از تأکیدات آموزه‌های دین اسلام نیست.

امام سجاد علیه السلام آموزش و پرورش دینی را از جمله بایستگی‌ها و حقوق فرزندان بر والدین می‌داند و احساس بی‌مسئولیتی و اقدام نمودن بر آن را ناصواب تلقی می‌کنند:

«وإنَّك مسؤل عمّا ولیّته به من حسن الأدب والدلالة علی ربّه والمعونة له علی طاعته فاعمل فی أمره عمل من یعلم أنّه مثاب علی الإحسان إلیه معاقب علی الإساءة إلیه»؛ (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵: ۱۷۵) و تو در برابر کسانی که عهده‌دار سرپرستی آنان هستی، در پیشگاه خداوند مسئولی که آنان را به درستی ادب کنی و به خداوند رهنمون‌شان باشی و راه اطاعت از خداوند را به آنان نشان دهی. پس به هوش باش که در آموزش و پرورش آنان سخت بکوشی و بدانی که بر آموزش و پرورش درست آنان پاداش و بر گمراه ساختن‌شان کیفر خواهی شد.

مسئله دیگر، ضرورت توجه به زمان‌شناسی در فرایند آموزش و پرورش است. امام علی علیه السلام در رابطه با کندی و سستی نمودن در آغاز آموزش کودک و نوجوان می‌فرماید:

رویکردی فقهی - تربیتی به فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی... / ۱۸۵

«إِنَّمَا قَلْبُ الْحَدِثِ كَالْأَرْضِ الْخَالِيَةِ مَا أُلْقِيَ فِيهَا مِنْ شَيْءٍ قَبِلَتْهُ فَبَادَرْتُكَ بِالْأَدَبِ قَبْلَ أَنْ يَقْسُو قَلْبُكَ وَيَشْتَغَلَ لُبُّكَ»؛ (نهج البلاغه، نامه ۳۱) همانا دل نوجوان و جوان همانند یک دشت ناکشته و دست نخورده است، هر چه در آن بپاشی به آسانی پا می‌گیرد و رشد می‌کند. پس من هنگامی به ادب و پرورش تو پرداختم که هنوز دلت سخت و دشوار نشده بود و ذهنت درگیر افکار و خیال بافی‌ها نشده بود.

امام صادق علیه السلام نیز در همین ارتباط می‌فرماید:

«بَادِرُوا أَوْلَادَكُمْ بِالْحَدِيثِ قَبْلَ أَنْ يَسْبِقَكُمْ إِلَيْهِمُ الْمُرْجَةُ»؛ (حر عاملی، ۱۴۰۹، ج ۱۵: ۱۹۶) به نوجوانان و جوانان خود سخنان و گفته‌های ما را بیاموزید، پیش از آن‌که مرجئه در این کار بر شما پیش بگیرند.

گروه مرجئه در این روایت، ویژگی ندارد و نمونه‌ای از گروه‌هایی است که ممکن است در هر زمان بر سر راه دین و باور جوانان بنشینند و آنان را گمراه سازند. نتیجه آن‌که والدین در تجهیز اعتقادی و دین‌مدار ساختن فرزندان خود، در پیشگاه خداوند مسئول هستند؛ اما موضوع مهم این است که هر کدام از آن‌ها در حوزه مقتضی، کارایی لازم را دارد و باید مورد استفاده قرار گیرد.

راهکارهای پیشگیری از آسیب‌های فضای مجازی

با توجه به مطالب بیان شده، راهکارهای پیشنهادی برای جلوگیری از آسیب‌های فضای مجازی را می‌توان در سرفصل‌های زیر بیان نمود:

- ایجاد فضای صمیمی در خانواده
- ایجاد رابطه مطمئن میان والدین و فرزندان
- نکشاندن روابط فضای مجازی به فضای واقعی
- پرهیز از وبگردی‌های بی‌هدف

- مطرح نکردن اسرار خانوادگی و مشکلات زندگی خود در فضای مجازی
- عدم انتشار اطلاعات شخصی و خانوادگی در فضای مجازی

نتیجه‌گیری

اجتماع انسانی متشکل از حقوق و وظایف افراد در قبال یکدیگر است که با رعایت آن‌ها بسیاری از مشکلات جامعه حل شده و افراد در جهت صلح و آرامش حرکت می‌کنند. فضای مجازی در کنار فرصت‌ها و ظرفیت‌های بی‌بدیل در زمینه‌سازی رشد و پیشرفت همه‌جانبه جامعه، در عرصه‌های مختلف علوم و خدمات و بهبود زندگی مردم، دارای تهدیدها و نقاط ضعف فراوانی می‌باشد و بر همین مبناست که رهبر انقلاب اسلامی ضمن آن‌که می‌فرمایند اینترنت از نعمات الهی است و یقیناً باید از نعمات الهی به بهترین نحو ممکن بهره برد، تأکید دارند فضای مجازی گردابی است که بسیاری را غرق کرده است. (ر.ک: مقام معظم رهبری، ۲۶ آذر ۱۳۸۱)

بنابراین حال‌که فناوری‌های موجود در حوزه رسانه با سرعتی بالا در حال پیشرفت است، بکارگیری این فناوری‌ها با توجه به آثار مختلف آن مانند آثار اجتماعی و فردی که ایجاد می‌کنند، نیازمند فراهم آوردن آمادگی است که ورود ناآگاهانه به این فضا خسارات جبران‌ناپذیری به وجود می‌آورد و نمونه‌های متعدد آن در زندگی روزمره مردم قابل مشاهده است.

از طرف دیگر، ایجاد همزمانی میان پیشرفت در فناوری و قابلیت بکارگیری محصولات آن نیازمند برنامه‌ریزی و مدیریت در استقرار است که از تکالیف قطعی حکومت محسوب می‌شود؛ اما در عین حال، وظیفه شرعی و قانونی والدین نسبت به حفاظت و تربیت فرزندان مسئولیت‌هایی را مستقیماً و مستقلاً متوجه آنان می‌کند که کسب علم و آگاهی نسبت به کاربردها و قابلیت‌های فضای مجازی اولین گام لازم در انجام وظایف تربیتی محسوب می‌شود. با توجه به این‌که اعمال نظارت و کنترل بر محیط ناشناخته ناممکن است، آموختن و به روز شدن و به روز ماندن از شرایط ضروری برای موفقیت والدین در تربیت فرزندان است.

مطلب دیگر، خدمات ارائه شده در فضای مجازی است که امکان کنترل و نظارت را تا حدود زیادی برای والدین تضمین می‌کند و این امکان وجود دارد تا والدین از هر کلیدی که روی رایانه زده می‌شود، مطلع شوند و نشانی‌هایی که فرزندان به آن‌جا مراجعه می‌کنند، رؤیت شوند و هر آن‌چه را که روی صفحه نمایشگر رایانه فرزندان ظاهر می‌شود، به طور همزمان مشاهده کنند و امکان دسترسی آن‌ها را به نشانی‌های خاص محدود نمایند، مدت زمان ارتباط آن‌ها را مدیریت کنند و از آنان در برابر تهدیدهای این فضا محافظت نموده و در مجموع، محیطی امن و مطمئن برای رشد و تعالی بیشتر فرزندان فراهم کنند.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغة.
۳. آخوندی، محمد (۱۳۸۰). آئین دادرسی کیفری. چاپ ۹. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۴. ابری، انسیه (۱۳۸۷). فضای مجازی عرصه ظهور خالقیت. اولین کنفرانس ملی خلاقیت‌شناسی مهندسی و مدیریت نوآوری ایران. تهران: پژوهشکده علوم خلاقیت‌شناسی، نوآوری و حل مسئله ابداعی TRIZ.
۵. ابن بابویه (صدوق)، محمد بن علی (۱۴۰۵). من لا یحضره الفقیه. بیروت: دار الأضواء.
۶. باستانی، برومند (۱۳۸۶). جرایم کامپیوتری و اینترنتی؛ جلوه‌های نوین از بزهکاری. تهران: انتشارات بهنامی.
۷. تارنمای اسلام کوئست: <https://www.islamquest.net/fa>
۸. تارنمای مقام معظم رهبری. به نشانی: <https://farsi.khamenei.ir>
۹. جلالی، علی اکبر (۱۳۷۹). آسیب‌شناسی فناوری اطلاعات در خانواده. تهران: پژوهشکده خانواده.
۱۰. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹). تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. قم: مؤسسة آل البيت لإحياء التراث.
۱۱. قانون مدنی ایران. مصوب ۱۳۰۷/۰۲/۱۸.
۱۲. قرائتی، محسن (۱۳۸۳). تفسیر نور. چاپ ۱۱. تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.

۱۳. گرامشی، آنتونیو فرانچسکو (۱۳۸۷). *شهریار جدید*. ترجمه عطاء... نوریان. تهران: نشر دنیای نو.
۱۴. گرامشی، آنتونیو فرانچسکو (۱۳۸۳). *دولت و جامعه مدنی*. ترجمه عباس میالنی. تهران: انتشارات اختران.
۱۵. گرولنیک، وندی (۱۳۹۱). *روانشناسی تأثیر کنترل والدین و نتیجه معکوس آن بر کودک*. ترجمه معصومه اسمعیلی و زهره شیرافکن. تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات بعثت.
۱۶. محمدنژاد، علی، (۱۳۸۶). *بزهکاری در فضای مجازی*. تهران: انتشارات همشهری.

17. Hoffman, Stanley (1970). **International Organization and the International System**. *International Organization*. Vol. 24 (No. 3): 389-413.
18. <https://www.tasnimnews.com/fa/news/1400/01/21/2481794>